

ÇevĖĖĖĖnin oynanış şekli hakkındaki eski bilgiler İran kaynaklarından öğrenilmektedir. Firdevsî *Şehnâme*'sinde, Keyâniyân sülâlesinden Siyavuş'un (m.ö. 700) Turan hükümdarı Efrâsiyâb'ın yanına gidip çevĖĖĖĖ oynadığını anlatmaktadır. Hüsrev Nüşirevân döneminde yazılan *Kârnamek-i Erdeşîr-i Pâpekân*'da, Sâsânî sülâlesinin kurucusu Erdeşîr'in Part hükümdarı Arduvan'ın sarayında çevĖĖĖĖ oynadığı kayıttır. Nu'mân b. Mansûr'un sarayına bağlı şair ve tarihçiler, Sâsânîler'den V. Behrâm-ı Gûr'un Hîre'ye gönderildiğini ve buradaki eğitimi sırasında çevĖĖĖĖ oynadığını belirtmektedirler.

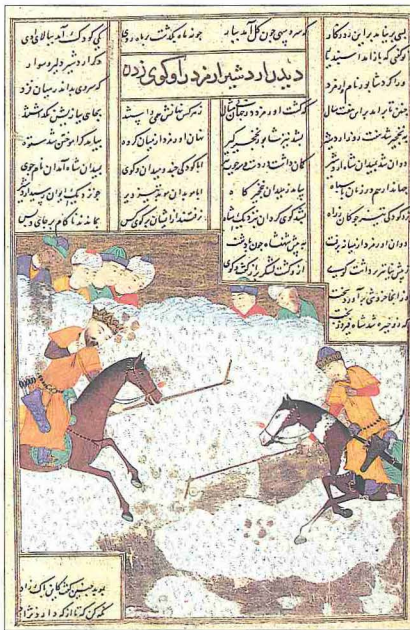
Bizans İmparatoru II. Theodosius da (401-450) sarayının önünde bir polo meydanı yaptırmıştı. Bu alana sonradan III. Michael (824-867) tarafından büyük kubbeli ve mermerlerle süslenmiş ahırlar eklenmiştir. I. Basilius ise (867-886) buraya bir kilise inşa ettirmiş ve bu sebeple oyun alanı Marmara'ya doğru uzanmıştır. ÇevĖĖĖĖ Bizans'ın son devirlerine kadar oynanmıştır. Öte yandan Çin ve kâyi'nâmelerinde bu oyunun adına VIII. yüzyıldan itibaren rastlanır. Orta Asya'dan Çin'e geçtiği anlaşılan çevĖĖĖĖ özellikle sarayda çok rağbet görüyordu.

Arap dünyasında çevĖĖĖĖ Lahmîler Devleti'nde de (268-634) görülür. Emevîler'de I. Yezid zamanında (680-683) saray eğlenceleri arasında çevĖĖĖĖ da yer almıştır. Abbâsîler'den Hârûnürreşid'in (786-809) çevĖĖĖĖ oynadığı bilinmektedir. Bu oyun Karahanlı ve Selçuklular'da da yaygın olarak oynanıyordu. *Kutadgu Bilig*'de elçilerin vasıfları sayılırken çevĖĖĖĖde mahir olmaları gerektiğinden söz edilir. Daha sonra çevĖĖĖĖ Bâbürlüler'le Hindistan'a girmiş ve yayılmıştır. Mısır'da özellikle Memlûkler döneminde Kal'atülcabel'de meydan denilen yerde top ve çevĖĖĖĖ oynanıyordu. Hatta hükümdarın çevĖĖĖĖni taşıyan resmî bir görevli de vardı. **Çөгendar, çevĖĖĖĖdar, çükündar** diye adlandırılan bu görevli hükümdarın oyna gidiş sırasında yanında bulunurdu (Kalkaşendî, V, 458). Anadolu sahasında ise Selçuklular döneminde bu oyunun oynandığı bilinmektedir. *Yunus Emre Divanı*'nda (II, 214) çevĖĖĖĖla ilgili benzetmelere rastlanması, oyunun halk arasında da yaygın olarak bilindiğini gösterir. Ayrıca Akkoyunlu, Karakoyunlu saraylarında ve Safevîler'de oynandığına dair kayıtlar vardır. İran'a giden İngiliz elçisi A. Sherley, Şah Abbas'ın (1587-1629) sarayında oynanan bu oyunu tarif ederek iki takım halinde on iki oyuncu

ile oynandığını belirtir (Sykes, s. 341). Daha sonra İran'a giden seyyahlar da çevĖĖĖĖdan bahsederler. Osmanlılar'da çevĖĖĖĖ oynandığına dair bilgiye rastlanmakla birlikte Osmanlı kaynaklarında bu oyunla ilgili benzetmelere sık sık rastlanması çevĖĖĖĖnin bilindiğini gösterir. Kemalpaşazade çevĖĖĖĖni değnek karşılığı olarak "çevĖĖĖĖ-ı cerât", "çevĖĖĖĖ-ı şemşir", "çevĖĖĖĖ tîği" şeklinde kullandığı gibi oyunla ilgili benzetmeler de yapar (*Tevarîth-i Âl-i Osmân*, II. Defter, s. 110, 170, 186, 195). Evliya Çelebi ise Bitlis'te oynanan çevĖĖĖĖni tarif ederek meydana toplanan atlıların iki tarafa ayrıldığını, ellerindeki eğri bir çevĖĖĖĖla ortadaki ağaçtan topu sürmeye çalıştıklarını yazar (*Seyahatnâme*, IV, 122-123).

ÇevĖĖĖĖ at üstünde değnekle karşılıklı iki grup (takım) arasında dört köşe bir sahada oynanırdı. ÇevĖĖĖĖ oyununun iki çeşidi vardır. Kepçe ile oynanana "kepçe polosı", çekiçle oynanana "çekiç polosı" denirdi. Kepçe polosı daha çok Japonya, Çin ve Hindistan gibi Uzakdoğu ülkelerinde oynanırdı. Oyuncular at sırtında ellerindeki değnekle sürdükleri topu hedeften geçirerek sayı yaparlardı. Takımlar genellikle dörder kişiden oluşursa da bu sayı oyun alanının büyüklüğüne göre artabilirdi. Takımlardan birinin diğerine üstünlük sağlaması, yedi

ÇevĖĖĖĖ Oyununu gösteren bir minyatür (Firdevsî, *Şehnâme*, IÜ Ktp., FY, nr. 1406, vr. 131*)

topu "amaç"tan (kale) geçirmekle görevleşirdi. Oyunda kullanılan ucu eğri ve hafif değnekler 1,20 veya 1,50 m. uzunluğundaydı. Toplar 10-15 cm. çapında olup söğüt veya akça ağaç budağından yapılırdı. Ayrıca küçük bir çakıl taşının çevresine pirinç samanı sarılarak üzeri bir deri ile kaplanmış toplar da kullanılırdı. Her iki takım için de tek hedef (kale) vardır. ÇevĖĖĖĖ oyuncusuna **çevĖĖĖĖbaz**, değnekle çevĖĖĖĖ topuna vurana **çevĖĖĖĖzen**, oyun takımına hizmet edenlere ise **çevĖĖĖĖdar** denirdi. Bu son tabir saray hizmetlileri arasında bir görev ve unvan olarak da kullanılmıştır. ÇevĖĖĖĖ oyununu gösteren şekilleri ve minyatürleri içine alan eserler de vardır. Nizâmî'nin *Hüsrev ü Şîrin*'inde ve diğer bazı eserlerde bu konu ile ilgili minyatürler yer alır (bk. *El²* [İng.], II, 17). Ayrıca hattat Ali Meşhedî tarafından yazılan *Kitâb-ı der Bâzi-i Işk-ı Gûy-ı ÇevĖĖĖĖ* adlı kitapta (Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, nr. 404) bu oyuna dair bilgi ve minyatürler bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Räsänen, *Versuch*, s. 117; Clauson, *Dictionary*, s. 416; Taberî, *Târîh* (de Goeje), II, 825 vd.; III, 316; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Meynard), VI, 287; Firdevsî, *Şehnâme* (nşr. J. A. Vullers), Leiden 1878, II, 599; *Divânü Lugâti'l-Türk*, I, 163, 198, 205, 337; *Kutadgu Bilig* (R. R. Arat), I, 5, 271, nr. 2581; s. 276, nr. 2635; *Yunus Emre Divanı* (nşr. Mustafa Tatçı), Ankara 1990, II, 214; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, V, 458; Makrîzî, *Histoire des Sultans Mamlouks de l'Egypte* (trc. M. Quatremère), Paris 1842, I, 121 vd.; İbn Kemal, *Tevarîth-i Âl-i Osmân*, II. Defter, s. 110, 170, 186, 195; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IV, 122-123; P. M. Sykes, *Ten Thousand Miles in Persia or eight years in Iran*, London 1902, s. 341; Halim Baki Kunter, *Eski Türk Sporları Üzerinde Araştırmalar*, İstanbul 1938, s. 528; Uzunçarşılı, *Medhal*, İstanbul 1984, s. 310, 317, 346-347, 360, 416; M. Şakir Ülkütaşır, "ÇevĖĖĖĖ ve Gökbörü", *TK*, V/57 (1967), s. 663-665; Muammer Eroğlu, "ÇevĖĖĖĖ", *İA*, III, 388-389; Pakalın, I, 359-361; H. Masse, "Cawgân", *El²* (İng.), II, 16-17; Dihhâd, *Lugâtnâme*, X/B, s. 388-391.

FEYZİ HALICI

ÇEVĖĖĖĖ

(چوگان)

Osmanlı mehter müzikisinde kullanılan sarsmalı bir çalgı.

Farsça'da sözlük anlamı "değnek, sopa" olan çevĖĖĖĖ (yk. bk.), üst tarafında tek veya iki yöne çatalaşarak kıvrılan gümüşten yapılmış bir ince değneğe, bu kıvrık uçlar arasında sallandırılmış zin-

ÇEVGÂN

cirler ve bu zincirlere yuvarlak, kapalı, madenî küçük çingiraklar ilâvesiyle meydana gelmiştir. Fındıktan daha küçük olan bu yuvarlakların içindeki serbest madenî çekirdek hafifçe hareket ettirildiğinde çevgânın sesini verir. Bu ses çevgânı aşağı, yukarı, sağa, sola sallamak suretiyle meydana gelen sarsıntılardan elde edilen farklı çingilti ve şingirtılardan ibarettir. Çevgân taşıyana çevgânî denir. Sarayda Enderûn-ı Hümâyün iç ağalarının bazılarında çatalbaş, oldukça uzun çift dizi; kaptanpaşa iç oğlan çavuşunun tek kıvrıma başlı, kısa üç dizi; vezir iç oğlan başçavuşu ile vezir iç oğlan çavuşlarının çatalbaş, kısa üç dizi çingiraklı çevgânları olurdu. Mehterhâneyi doğrudan ilgilendiren ise vezir iç oğlan başçavuşu ile çavuşlarının ellerinde bulundurdukları çevgânlardır.

Bir vezir iç oğlan başçavuşu ikinci divanında, iştirak edeceği mehterhânenin kat adedi kadar çavuşla mehterhâne faslında yer alırdı. Klasik mehterhânenin son dönemleri olan XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde veziriazam, vezirler, devlet kâhyası ve yeniçeri ağasının dokuz katlı mehterhâne çaldırma yetkisi vardı. Böyle bir mehterhânenin nevbet düzeni, vezir iç oğlan başçavuşunun, "Vakt-i sürûr u safâ mehterbaşı ağa hey hey" sözleriyle mehterhâneyi göreve çağırmasıyla başlardı. Fasil icra edilirken aralarda çavuşlar gümüş çevgânlarını sallayarak "ala hey" diye bağırırlardı. Müşir Ârif Mehmed Paşa'nın *Mecmûa-i Tesâvîr-i Osmâniyye* adlı eserinin Fransızca nüshasında, fasıl aralarında çavuşların çevgânlarını hareketlendirerek ilâhi okuduklarından bahsedilmektedir ki bu ifade bir tercüme hatasından kaynaklanmış ol-

malıdır ("ala hey" tabiri, tercümede "ilâhi" şeklini almıştır). Zira mehter icrasında ilâhi okunması âdeti yoktur.

II. Mahmud tarafından yeniçerilikle birlikte mehterhânenin lağvından (1826) sonra II. Meşrutiyet'in (1908) ilânını müteakip Ferik Ahmed Muhtar Paşa'nın müdürlüğü sırasında, Müze-i Askerî-i Osmâni bünyesinde yeniçeri mehterini temsil etmek amacıyla aslına uygun olarak Mehterhâne-i Hâkânî kuruldu (1914). Orduya yaygınlaştırılmayan yeni mehterhâne bu hüviyetiyle Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal etti. 1935 yılında kapatıldıysa da 1952'de tekrar faaliyete geçirildi. Mehterhâne, halen Askerî Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı'na bağlı Mehterân Bölüğü adı altında bu geleneği yeni örneklerle destekleyerek sürdürmektedir. II. Meşrutiyet'ten sonra devam eden mehterhânedeki çevgân sazı yerini almıştı.

Günümüzün çevgânı 110-115 cm. uzunluğunda ahşap ve sarı pirinçten yapılmıştır. Çevgânın alemleri ve çatalbaşı, iç içe geçmiş hilâlleri, bu hilâller üzerinde asılı küçük çan çingirakları ile dip tozu pirinç, değnek kısmı ise ahşaptır. Çatalbaşın iki tarafına asılmış biri beyaz, biri siyah iki küçük tuğcuk vardır. Eskiden siyaha boyanan ahşap kısım bugün sarı pirinç renginde verniklenmektedir. Uç tarafından çatalbaşa bağlanan hilâller orta kısımlarından değneğe çakılmıştır. Zincirli, kapalı yuvarlak çingirakların yerini küçük çan çingirakları almış olup zincir bulunmamaktadır. Mehter takımının da çevgâniler, çevgânibaşı idaresinde aynı zamanda birer hânende olarak yer alırlar.

XVII. yüzyıldan itibaren mehter müsisinin Avrupa'daki müzik faaliyetlerini etkilediği bilinmektedir. Mozart, Beethoven, Haydn, Gluck, Bizet gibi birçok bestekârın eserlerinde bu izlere rastlamak mümkündür. Bu ilgiye paralel olarak mehter müsikisi aletleri de Avrupa'da birçok askerî müzik takımında ve hatta orkestralarında yer almaya başlamıştır. Bu aletlerden biri de çevgândır. O dönemde Avrupa'da çevgânın sesine duyulan ilgi öylesine artmıştır ki Türk üslubunda bestelenen eserlerin piyanoda çalınması esnasında, mehterhâne efektinin daha uygun olabilmesi için, her bir parmak yerinin üstüne dikilmiş birer kapalı yuvarlak mini çevgân çingirağı bulunan eldivenler icat edilmiştir. Çevgân daha sonra bazı müzik takımlarından kaldırılmışsa da meselâ Hitler zamanında Al-

man piyade müzikasında daima bir düzum (ritm) unsuru olarak kullanılmıştır.

Hemen bütün Avrupa'da tanınan çevgân, şekli ve birtakım özellikleri de göz önünde bulundurularak bazı isimlerle anılmıştır. Danimarkalılar janitscharspil, İsveçliler Türkiskt klockspel, Polonyalılar kieszyc Turecki, İngilizler crescent, Turkish crescent, jingling johnnie, Romanlar toiağ, Almanlar schellenbaum, Hollandalılar halve maan, Ruslar bunçuk, Fransızlar chapeau Chinois, pavillon Chinois, İtalyanlar ise capelle Chinese, paglione Chinese adını vermişlerdir.

Batı bandolarına çok eskiden giren bu alet Osmanlılar'a, Tanzimat bandolarıyla ve Batı'da yapılan çok süslü ve değişik tipten tekrar dönmüştür. Fakat İtalyanca adından (capelloe Chinese = Çin şapkası) bozma kapelkinoz diye isimlendirilmiş, ay yıldızla süslü oluşundan dolayı eflâki temsil edercesine felek adı verilmiştir. Leylâ Hanım, *Saray Hatıraları* adlı eserinde harem müzik bando takımının bir icrasını anlatırken bu aletten "Japon şemsiyesi" olarak bahsetmektedir. Bu tür bir alet halen Askerî Müze Mehterhânesi'nde icrada yer almayarak sadece törenlerde kullanılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müşir Ârif Paşa, *Mecmûa-i Tesâvîr-i Osmâniyye*, İstanbul 1279, I, 12, 15-16; a.e.: *Les Anciens Costumes de l'Empire Ottoman*, Paris, ts., s. 43, 44-47; Ahmed Cevad, *Târîh-i Askerî-i Osmânî*, İstanbul 1299, s. 170-171; Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kuyâfet-i Askeriyyesi*, İstanbul 1325, I, 53, 88-89; Mahmut Ragıp Kösemihal [Gazimihal], *Türkiye-Avrupa Müsiki Münasebetleri*, İstanbul 1926, s. 26; a.mlf., *Türk Askerî Müzikaları Tarihi*, İstanbul 1955, s. 22, 24, 26, 34-36, 49, 52, 93, 261, 264; İhsan İlgar, *Tarih Boyunca Türk Ordusu*, İstanbul 1957, s. 12; Haydar Sanal, *Mehter Müsikisi*, İstanbul 1964, s. 90-91; Henry George Farmer, "Onyedinci Yüzyılda Türk Çalgıları" (trc. M. İlhami Gökçen), *MM*, sy. 413 (1986), s. 21-22; sy. 414 (1986), s. 22; a.mlf. — F. Işıltan, "Tabl-hâne", *İA*, XI, 610; Karl Signell, "Mozart and The Mehter", *Turkish Music Quarterly*, 1/1, London 1988, s. 9-15. HAYDAR SANAL

ÇEYİZ

Cehâz (cihâz) Arapça'da "yolcunun, gelinin ve sefere çıkacak ordunun ihtiyaç duyacağı eşya, gıda maddesi, silâh vb. malzemeler" anlamına gelir. Türkçe'ye cihâz şekliyle geçen kelime ayrıca çehiz ve çeyiz olarak yaygınlık kazanmış ve gelinin baba evinden götürdüğü elbise ve benzeri eşya için kullanılmıştır.

Çevgân ve çevgânibaşı

